

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ НА БУКОВИНІ (XIX – ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТ.) В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Актуальність і стан дослідження проблеми. Сучасне високорозвинене суспільство потребує інновацій в системі освіти, зокрема в гімназійній. Метою гімназійної освіти є створення системи навчання і виховання дітей, спрямованої на розвиток освіченої й культурної особистості.

З огляду на дану проблему доцільно розглянути історичну спадщину гімназійної освіти, що зумовило вибір теми статті «Проблема розвитку гімназійної освіти на Буковині (XIX – I пол. XX ст.) в історико-педагогічних дослідженнях», яка присвячена аналізу проблеми розвитку гімназійної освіти на Буковині XIX – I пол. XX ст.

Історія розвитку гімназійної освіти Буковинського краю описана в різних наукових працях. Проте цілісна історія розвитку гімназійної освіти Буковини (XIX – I пол. XX ст.) ще належно не висвітлена в історіографії.

Відзначимо й те, що уваги заслуговують класичні та реальні гімназії, які у XIX – XX ст. на Буковині перебували під владою іноземних держав, і водночас виховували, в таких непростих умовах, освічену молодь. Гімназії відрізнялися від інших навчальних закладів тим, що навчальний процес відбувався на основі створених методик, процес виховання був взаємопов'язаний з навчанням. Цінний досвід викладання був набутий не лише завдяки зарубіжним педагогам, а й вітчизняним. Він є цікавим як джерело збагачення такої науки як педагогіка, адже ефективне та раціональне використання набутого педагогічного досвіду є своєрідним «гарантом» позитивних змін в галузі середньої освіти.

Метою статті є аналіз наукових джерел, які стосуються безпосередньо розвитку буковинської гімназійної освіти обраного періоду (XIX – I пол. XX ст.) для того, щоб визначити стан дослідження проблеми та малодосліджених питань.

Вивчення історіографії проблеми розвитку гімназійної освіти в період XIX – поч. XX ст. є науковою основою історико-педагогічного дослідження, що дає змогу ґрунтовно визначити теоретичне підґрунтя і наукову новизну даної проблеми. Виходячи з усього вищесказаного, проведемо узагальнення історико-педагогічних надбань досліджуваної проблеми розвитку гімназійної освіти на Буковині (XIX – I пол. XX ст.).

Протягом багатьох років здійснюються

дослідження становлення і розвитку гімназійної освіти Буковини. Історією гімназій нашого краю цікавилися не лише вітчизняні, а й зарубіжні дослідники в різні періоди. Вивчаючи дану тему, було виявлено різні ступені її наукової розробленості як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками.

Наукові джерела, які безпосередньо стосуються проблеми розвитку гімназійної освіти на території Буковини (XIX – I пол. XX ст.) доцільно було б розділити на декілька періодів.

Обравши для означеної класифікації хронологічний критерій, наукову літературу, яка стосується досліджуваної теми ми умовно поділили на чотири історичні періоди:

- 1) дослідження довоєнного часу (до 1914 р.);
- 2) дослідження міжвоєнного часу (1918–1939 рр.);
- 3) дослідження радянського часу (1939–1990 рр.);
- 4) дослідження пострадянського часу (з 1991 р.).

Перший історіографічний період розвитку гімназійної освіти на теренах Буковинського краю пов'язаний з політикою Австрійської імперії. Відкриття першої гімназії у м. Чернівцях (1808 р.) стало визначною подією для буковинської гімназійної освіти, що й стало поштовхом до її розвитку.

До першої групи віднесемо наукові праці, які були видані за австрійського періоду; а саме це монографії, брошури, статті в періодичній пресі, авторами яких були вчителі середніх навчальних закладів, а також громадські діячі, представники органів управління в галузі освіти. Серед них були Шт. Вольф, Р. Кайндль, Д. Пігуляк, А. Монастирський та ін. В своїх працях автори переважно аналізували досягнення в навчальному процесі гімназій Буковини.

З цієї групи дослідників важливо відзначити Шт. Вольфа, який першим звернув свою увагу на історію розвитку середньої освіти в регіоні. Дана праця свідчить про особливості формування змісту класичної гімназійної освіти, а також в ній йдеться про створення і розвиток першої гімназії на території Буковинського краю. Аналіз праці свідчить про те, що автор вважає значним досягненням у розвитку середньої освіти 1808 рік – відкриття першої Чернівецької п'ятикласної гімназії [17, с. 2].

В кінці XIX ст. побачили світ праці А. Монастирського [6], Д. Пігуляка [14], які стосувалися саме освітнього простору Буковини; водночас потрібно зауважити, що в даних наукових працях пропагувалася національна освіта, що спонукало українське населення приділяти належну увагу своєму освітньому рівню.

Стисло подано матеріал про функціонування українських середніх навчальних закладів у праці М. Кордуби «Ілюстрована історія Буковини» (Чернівці, 1906). Автор описує, зокрема, навчальний процес українських гімназій, а також місце та статус української мови в даних освітніх закладах. М. Кордуба у своїй праці ілюструє можливі шляхи ефективного вивчення рідної мови в гімназіях [5, с. 61–81].

Пізніше, у 1910 р. В. Доманицький видав свою наукову працю під назвою «Про Буковину та життя буковинських українців». Автор знайомить із розвитком гімназійної освіти Буковинського краю. Коротко та змістовно В. Доманицький подав матеріал саме про навчальні заклади Буковини. В свою чергу, нас цікавлять гімназії, тому з даного дослідження автора ми дізналися про їх кількість, проблеми становлення і розвитку. В. Доманицький зосередив всю увагу на тогочасних проблемах розвитку таких навчальних закладів, як гімназії. Ми вважаємо, що його дослідження носить переважно інформаційний характер [4, с. 26–37].

Іншою важливою науковою працею є «Кілька слів про Вільну школу» І. Герасимовича (Чернівці, 1912), де проаналізовано стан освіти в краї, зокрема, гімназійної, і зосереджено увагу на питаннях управління, стану навчального процесу та ін., а також на характеристиці кадрового забезпечення гімназій [2].

Чимало науковців в період Першої світової війни прагнули об'єктивно висвітлити стан тогочасної середньої освіти кінця XIX – початку XX ст. Серед них варто відзначити В. Гнатюка, який у своїй книзі «Національне відродження Австро-угорських українців (1772–1886)» (Відень, 1916) описав не лише сам процес становлення української національної освіти на Буковині, а також значну увагу приділив позитивному досвіду діяльності закладів середньої освіти, зокрема, гімназій. В. Гнатюк вказав на досить «тернистий» шлях становлення українських гімназій на території Буковини, зазначивши їх значимість для буковинських українців [3, с. 43–50].

Наступний період (міжвоєнний) характеризується надзвичайно малою кількістю наукових праць з досліджуваної нами проблеми. Це пояснюється на нашу думку, тим, що Буковина з 1918 р. перейшла до складу Румунської держави, яка, в свою чергу, проводила відповідну «румунізаційну» політику не тільки стосовно

гімназійної, а й всієї освіти. У цей час на Буковині переслідували та жорстоко карали тих, хто мав на меті зашкодити цій політиці. Порівняно з попереднім періодом освіта в краї почала занепадати, про що свідчить зменшення кількості гімназій (одні закривали, а інші були повністю «румунізованими»), зменшення кількості дітей у таких гімназіях. Тому в міжвоєнний період лише окремі факти гімназійної освіти Буковинського краю були висвітлені у науковій праці «Буковина. Її минуле й сучасне» (Харків, 1928) відомого радянського історика Г. Піддубного, яку було перевидано в Чернівцях 2005 р. Автор показав стан тогочасної освіти в цілому, та порівняв її з освітою Галичини та Наддніпрянської України [15, с. 38–39].

С. Сірополко – відомий український історик і бібліограф, який займався науковими дослідженнями задля висвітлення не лише проблеми розвитку гімназійної освіти, а й взагалі культурно-освітнього простору України. У Львові 1937 р. він видав свою першу історико-педагогічну працю під назвою «Історія освіти в Україні», а вже у 2001 р. її було перевидано. Ця наукова праця належить до визначної історіографічної спадщини українських науковців, що працювали на чужині. Зокрема, автор приділив увагу і освіті на теренах Буковини, починаючи з XVIII до XX ст. С. Сірополко у своєму дослідженні описує події, які відбувалися у середній ланці освіти; крім того, у книзі вміщено спеціальний розділ під назвою «Історія освіти на Буковині», де аналізується діяльність гімназій, а саме відкриття і становлення цих закладів в різних соціальних умовах. Автор зосереджує свою увагу на короткій інформації про структуру й навчальний процес таких гімназій як: Перша Чернівецька гімназія (1808 р.), Друга державна німецька гімназія в м. Чернівцях (1896 р.), Друга державна німецько-українська гімназія в м. Кіцмані (1904 р.), Перша українська гімназія у м. Вижниця (1908 р.) та дві реальні гімназії [16, с. 603–620].

За радянських часів у контексті вивчення генези освітнього процесу досліджувались різні аспекти розвитку гімназійної освіти Буковини, а саме: становлення початкової освіти, організація навчально-виховного процесу в середніх навчальних закладах. На той час не існувало окремих наукових праць, які б висвітлювали тенденції розвитку лише гімназійної освіти в краї. За умови відсутності спеціальних історико-педагогічних праць необхідний фактологічний матеріал можна знайти в науковому доробку фахових істориків і краєзнавців. Значним досягненням можна вважати колективну працю Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського під назвою «Буковина. Її минуле і сучасне» (Париж – Філадельфія – Дітройт, 1956). В цій

праці середній освіті, яка представлена не лише гімназіями, а й ліцеями, присвячено підрозділ «Середнє шкільництво», де проаналізовано заклади середньої освіти, українські гімназії, рівень гімназійної освіти на Буковині; порівняно з іншими українськими землями, як засвідчила праця, культурно-освітній рівень Буковинського краю був значно вищим [1, с. 681–692].

Отже, наукові розвідки перших трьох періодів послуговували для сучасних дослідників надзвичайно важливим матеріалом в їх подальших наукових дослідженнях. Наведені вище дослідження переважно носили описово-інформаційний характер щодо тих змін, які мали місце у системі гімназійної освіти.

Останній період (пострадянський) характеризується появою наукових статей, посібників та дисертацій (І. Петрюк [12], О. Пенішкевич [9], Д. Пенішкевич [8] та ін.) з проблем розвитку освіти. Науковці прагнуть більш об'єктивно оцінити здобутки у сфері гімназійної освіти на Буковині.

В історичних та історико-педагогічних працях сучасних дослідників охарактеризовано безпосередньо розвиток гімназійної освіти Буковини. Вони досліджували особливості становлення вітчизняної середньої ланки освіти у різні періоди. Потрібно зауважити, що незважаючи на велику наукову значимість цих досліджень стосовно розвитку гімназій на території Буковинського краю, ці роботи не мають системного історико-педагогічного характеру.

О. Павлюк опублікував біографічний довідник «Буковина. Визначні постаті: 1774–1918» (Чернівці, 2000), де спробував систематизувати портрети найвидатніших науковців, діячів, педагогів краю. Ця праця також містить розділ, в якому висвітлено всі ланки освіти за австро-угорського періоду. Тому на сторінках біографічного довідника ми дізнаємося цікаві факти про гімназійну освіту, а саме її становлення та розвиток. Автор доводить, що гімназії були невід'ємними складовими освітнього процесу, після закінчення яких випускникам надавалося право вивчати філософський курс (тривалістю в 2 роки) та вступати до університетів. О. Павлюк згадує також першу чернівецьку гімназію (1808 р.), структуру навчального процесу у ній, життєвий шлях відомих постатей культури та науки, які закінчили цей навчальний заклад (Міхай Емінеску, Карл Еміль Француз, Юліан Кобилянський та інші). Як свідчить наукове дослідження науковця, в 1901 р. було створено другу Чернівецьку гімназію як філію першої державної гімназії, що стало досить великим здобутком українців, адже там були українські класи [7].

У своїй монографії «Розвиток українського

шкільництва на Буковині (XVII – початок XX ст.)» (Чернівці, 2002) О. Пенішкевич досліджує розвиток середньої ланки освіти, в яку входять і гімназії. Автор приділяє особливу увагу безпосередньо навчальному процесу в середніх закладах освіти, тобто методичним засадам та змісту навчання, і аналізує стан підготовки педагогічних кадрів для роботи в системі гімназійної освіти [10].

У кандидатській дисертації І. Петрик «Розвиток середньої освіти на Буковині (к. XVIII – поч. XX ст.)» досліджено процеси розвитку освіти в цілому; автор дає характеристику всім закладам освіти Буковини (гімназіям, ліцеям, реальним школам та ін.) та аналізує зміст навчального процесу. Однак в даній науковій роботі не було досліджено взаємозв'язок гімназії з іншими ланками освіти, не виявлено також і наступності між цими ланками [13].

Нашу увагу також привернули наукові статті, присвячені тією чи іншою мірою проблемі нашого дослідження. Так, Д. Пенішкевич опублікувала статтю під назвою «Провідні тенденції розвитку буковинського шкільництва XVIII – початку XX ст.» (Київ, 2001), в якій проаналізовано шляхи розвитку української освіти, звертаючи увагу на гімназійну освіту. Д. Пенішкевич схиляється до демократичних шляхів подолання такої «болючої» проблеми, як дискримінація української мови як викладової мови та як мови вивчення в буковинських гімназіях. Автор вважає, що зміст навчально-виховного процесу в гімназіях періоду XVIII – поч. XX ст. був важливим чинником формування у гімназистів загальнолюдських цінностей. Навчальний процес не був забезпечений належним чином через нестачу підручників, незлагоджену систему навчання в гімназіях, а також педагогічні кадри не мали відповідної підготовки для викладання в таких закладах. Зазначимо, однак, що при цьому автор лише фрагментарно аналізує проблему гімназійної освіти на теренах Буковини [8].

Деякі статті на тематику гімназійної освіти належать І. Петрюк, першою з яких є «Гуманістична спрямованість буковинської гімназійної освіти кінця XIX – початку XX століття» (Чернівці, 1998). В цій статті автор аналізує зміст навчально-виховного процесу гімназій зазначеного періоду та характеризує специфіку навчального процесу у класичних гімназіях. Відповідно навчальний процес у гімназіях мав, на думку дослідниці, як позитивні (наприклад, розвиток мислення), так і негативні (наприклад, невизначеність навчального матеріалу, який швидко забувався) сторони. І. Петрюк здійснила кількісний аналіз гімназій, провівши паралелі з 1808 по 1914 рр., який виявив наявність двох типів гімназій – реальних та класичних. Отже, станом на 1913–1914 н. р., як

було зазначено в науковій статті, всього в Буковинському краї налічувалось 14 гімназій, з яких були 3 реальні, а відповідно 11 – класичними [11].

Наступною не менш важливою науковою статтею І. Петрюк є «Розвиток змісту загальної середньої освіти на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття» (Чернівці, 1996), в якій автор об'єктивно проаналізувала основні тенденції розвитку гімназійної освіти зазначеного періоду. І. Петрюк характеризує навчальний процес у гімназіях як чіткий, тобто між дисциплінами, які там вивчалися був чітко виражений поділ на цикли: гуманітарний, прикладний, загальний та природничо-математичний. Автор зазначає, що гімназії не давали повної закінченої освіти, а лише готували молодь до вступу в університет. На думку дослідниці, зміни в контексті освіти регламентувалися «Організаційним нарисом гімназій і реальних шкіл Австрії» (від 15 вересня 1849 р.). Отже, автор проаналізувала гімназії, навчально-виховний процес та позитивні зміни, які були введени австрійською владою задля зміцнення своєї політичної сили та впливу на населення Буковинського краю [12].

Таким чином, можемо дійти висновку про те, що історіографію гімназійної освіти на Буковині можна охарактеризувати двояко: з одного боку, існує велика кількість наукових праць, де з тією чи іншою мірою глибини проаналізовано основні організаційно-змістові характеристики діяльності гімназій у краї в досліджуваний нами період; з іншого боку, переважна більшість авторів зверталися до аналізу розвитку гімназійної освіти на Буковині з суто історичної, а не історико-педагогічної сторони, що ускладнює процес вивчення педагогічного досвіду цих навчальних закладів в XIX – поч. XX ст.

Проблема розвитку гімназійної освіти на Буковині і досі залишається предметом дослідження відомих істориків-педагогів сучасності. Незважаючи на велику кількість наукових праць, наступні питання залишилися відкритими: принцип наступності між ланками освіти у досліджуваний період, особливості керівництва освітою на Буковині, діяльність педагогічних і культурно-освітніх товариств, педагогічна спадщина Буковини XIX – поч. XX ст., освітня діяльність видатних педагогів краю.

Аналіз наукових праць за даною тематикою дає всі підстави стверджувати, що на даний час немає таких наукових досліджень, де було б системно і в повній мірі проаналізовано історіографію розвитку гімназійної освіти Буковини розглядуваного періоду.

Проаналізувавши історіографічні джерела, які стосуються проблеми розвитку гімназійної

освіти Буковини (XIX – I половина XX ст.), ми дійшли висновку, що за досить значний період вивчення стану гімназійної освіти на Буковині зібрано велику кількість наукових праць, які дозволяють нам зрозуміти лише деякі аспекти цієї. Ґрунтовного вивчення, на нашу думку, потребують наступні питання: розкриття передумов та етапів становлення повноцінної гімназійної освіти на території Буковини, яка в той час перебувала під владою Австро-Угорської імперії, а згодом під Румунською державою; узагальнення досвіду минулих поколінь щодо діяльності середніх навчальних закладів (гімназій) на Буковині; особливості діяльності педагогічних кадрів в гімназіях; виокремлення перспектив творчого використання набутого досвіду в сучасній гімназійній освіті.

Висновок. В одній статті ми не змогли розкрити усі аспекти досліджуваної теми, тому питання розвитку гімназійної освіти на Буковині (XIX – I пол. XX ст.) потребує подальшого вивчення. Проте для проведення об'єктивного дослідження, крім опублікованих наукових праць, нам також потрібно залучити численні архівні матеріали про розвиток гімназій на території буковинського краю. Аналіз архівних джерел надасть широкі можливості для більш ретельного та детального розкриття маловідомих або, можливо, й дискусійних сторінок історії буковинської гімназійної освіти. Перспектива подальших досліджень вбачається нами у визначенні специфіки процесу навчання в гімназіях буковинського краю в XIX – на поч. XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буковина. Її минуле і сучасне / Під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж – Філадельфія – Детройт : Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
2. Герасимович І. Кілька слів про «Вільну школу» / І. Герасимович. – Чернівці, 1912. – 23 с.
3. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1886 рр.) / В. Гнатюк. – Відень, 1916. – 65 с.
4. Доманицький В. Про Буковину та життя буковинських українців / В. Доманицький. – Київ, 1910. – 53 с.
5. Кордуба М. Ілюстрована історія Буковини / М. Кордуба. – Чернівці, 1906. – 89 с.
6. Монастирський А. Моїм селянським братам на Буковині / А. Монастирський. – Чернівці, 1890. – 20 с.
7. Павлюк О. М. Буковина. Визначні постаті: 1774 – 1918 (Біографічний довідник) / О. М. Павлюк. – Чернівці : Золоті литаври, 2000. – 252 с.
8. Пенішкевич Д. Провідні тенденції розвитку буковинського шкільництва у XVIII– першій половині XX ст. / Д. Пенішкевич //

- Педагогіка і психологія : Наук.-теор. та інформ. журнал / АПН України. – Київ : Педагогічна думка, 2001. – 212 – 220 с.
9. Пенішкевич О. І. Зміст і методичне забезпечення шкільної освіти на Буковині (XVIII – початок XX століття) : [навч. посібник для студентів пед. вузів України] / О. І. Пенішкевич; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2001. – 219 с.
  10. Пенішкевич О. І. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок XX ст.) : Моногр. / О. І. Пенішкевич; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2002. – 519 с.
  11. Петрюк І. М. Гуманістична спрямованість буковинської гімназійної освіти кінця XIX – початку XX століття / І. М. Петрюк // Гуманітарна освіта : фактор світової інтеграції / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Частина III. – Чернівці : «Рута» – «Митець», 1998. – 167-171 с.
  12. Петрюк І. М. Розвиток змісту загальної середньої освіти на Буковині у кінці XIX – на поч. XX ст. / І. М. Петрюк // Науковий вісник ЧНУ. Збірник наукових праць. Випуск 176. Педагогіка та психологія. – Чернівці: «Рута», 2003. – 119 – 126 с.
  13. Петрюк І. М. Становлення і розвиток загальної середньої освіти на Буковині (кінець XVIII- початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І. М. Петрюк. – Чернівці, 1998. – 20 с.
  14. Пігуляк Д. Сила книжки або просвіті народній/ Д. Пігуляк. – Чернівці, 1893. – 48 с.
  15. Піддубний Г. Буковина. Її минуле й сучасне / Г. Піддубний. – Харків, 1928. – 256 с.
  16. Сірополко С. Історія освіти в Україні / підготував Ю. Вільчинський. 2-ге вид. – Львів: Афіша, 2001. – 664 с.
  17. Wolf St. Historischer Rückblick auf die Gymnasial-Reorganisations pläne in Oesterreich nebst historisch-statistischen Ausweisen über das Czernowitzer k.k. Gymnasium seit 1850 – 72. – Czernowitz : Buchdruckerei von Rudolf Eckhardt, 1873. – 60 s.
  - bukovynskykh ukraintsiv / V. Domanytskyi. – Kyiv, 1910. – 53 s.
  5. Korduba M. Iliustrovana istoriia Bukovyny / M. Korduba. – Chernivtsi, 1906. – 89 s.
  6. Monastyrskiy A. Moim selianskym bratam na Bukovyni / A. Monastyrskiy. – Chernivtsi, 1890. – 20 s.
  7. Pavliuk O. M. Bukovyna. Vyznachni postati : 1774-1918 (Biohrafichnyi dovidnyk) / O. M. Pavliuk. – Chernivtsi : Zoloti lytavry, 2000. – 252 s.
  8. Penishkevych D. Providni tendentsii rozvytku bukovynskoho shkilnytstva u XVIII – pershii polovyni XX st. / D. Penishkevych // Pedahohika i psykholohiia : Nauk.-teor. ta inform. zhurnal / APN Ukrainy. – Kyiv : Pedahohichna dumka, 2001. – 212 – 220 s.
  9. Penishkevych O. I. Zmist i metodychne zabezpechennia shkilnoi osvity na Bukovyni (XVIII – pochatok XX stolittia) : [navch. posibnyk dlia studentiv ped. vuziv Ukrainy] / O. I. Penishkevych; Cherniv. nats. un-t im. Yurii Fedkovycha. – Chernivtsi : Ruta, 2001. – 219 s.
  10. Penishkevych O. I. Rozvytok ukrainskoho shkilnytstva na Bukovyni (XVIII – pochatok XX st.) : Monohr. / O. I. Penishkevych; Cherniv. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. – Chernivtsi : Ruta, 2002. – 519 s.
  11. Petriuk I. M. Humanistychna spriamovanist bukovynskoi himnaziinoi osvity kintsia XIX – pochatku XX stolittia / I. M. Petriuk // Humanitarna osvita : faktor svitovoi intehratsii / Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. – Chastyina III. – Chernivtsi : «Ruta» – «Mytets», 1998. – 167 – 171 s.
  12. Petriuk I. M. Rozvytok zmistu zahalnoi serednoi osvity na Bukovyni u kintsii XIX – na poch. XX st. / I. M. Petriuk // Naukovyi visnyk ChNU. Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 176. Pedahohika ta psykholohiia. – Chernivtsi : «Ruta», 2003. – 119 – 126 s.
  13. Petriuk I. M. Stanovlennia i rozvytok zahalnoi serednoi osvity na Bukovyni (kinets XVIII – pochatok XX st.) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» / I. M. Petriuk. – Chernivtsi, 1998. – 20 s.
  14. Pihuliak D. Sylaknyzhky abo prosviti narodnii / D. Pihuliak. – Chernivtsi, 1893. – 48 s.
  15. Piddubnyi H. Bukovyna. Yii mynule i suchasne / H. Piddubnyi. – Kharkiv, 1928. – 256 s.
  16. Siropolko S. Istoriia osvity v Ukraini / pidhotuvav Yu. Vilchynskiy. 2-he vyd. – Lviv : Afisha, 2001. – 664 s.
  17. Wolf St. Historischer Rückblick auf die Gymnasial-Reorganisations pläne in Oesterreich nebst historisch-statistischen Ausweisen über das Czernowitzer k.k. Gymnasium seit 1850 – 72. – Czernowitz : Buchdruckerei von Rudolf Eckhardt, 1873. – 60 s.

REFERENCES TRANSLATED AND
TRANSLITERATED

1. Bukovyna. Yii mynule i suchasne / Pid red. D. Kvitkovskoho, T. Bryndzana, A. Zhukovskoho. – Paryzh – Filadelfiia – Detroit : Zelena Bukovyna, 1956. – 965 s.
2. Herasymovych I. Kilka sliv pro «Vilnu shkolu» / I. Herasymovych. – Chernivtsi, 1912. – 23 s.
3. Hnatiuk V. Natsionalne vidrodzhennia avstro-uhorskykh ukraintsiv (1772-1886 rr.) / V. Hnatiuk. – Viden, 1916. – 65 s.
4. Domanytskyi V. Pro Bukovynu ta zhyttia